

Význam toponymie pro výzkum zaniklých osad - 09

Výzkum zaniklých osad je příkladem toho, jak lze využít spolupráce onomastiky, historie a popř. archeologie.

V průběhu vývoje se často stávalo, že osídlené lokality zanikaly, z nejrůznějších příčin došlo k přerušení nebo ukončení soustavného obydlení konkrétní lokality. Tím pádem zaniklo i její pojmenování. Osady zanikaly zvláště v dřívější době. K zanikání osad docházelo z různých příčin:

1. války - hlavní příčina zániku osad; hlavně husitské a třicetiletá válka. K zániku docházelo většinou tak, že osada byla vypálena, obyvatelstvo vybito nebo rozehnáno či odvečeno. Uvádí se, že během 30leté války bylo v Čechách vypáleno asi 80 měst a více než 800 vsí, na Moravě asi 20 měst a 300 vsí (Roubík uvádí z období 1619-1654 135 zaniklých vsí, v období 1420-1618 752!). Za válek Jiřího z Poděbrad trpěla zejména Morava – pustošení Matyášovými vojsky.

2. hospodářské příčiny. V době kolonizace byly např. zakládány osady i na nevhodných místech, některé z nich byly později likvidovány. V některých obdobích venkovští obyvatelé hromadně opouštěli vsi a odcházeli do měst. Od konce 15. století se budovaly velkostatky, což bylo spojeno s budováním panských dvorů, zakládáním rybníků – jim musely často ustoupit existující vsi.

3. přírodní poměry, přírodní katastrofy. Vesnice mohly zaniknout kvůli špatné bonitě půdy (Osí u Stříbra), nedostatku vody (Říkov u Humpolce) nebo naopak kvůli povodním

(Brankovice, Vesce, Vrcholazy zaplaveny Labem), požárem (Štěpánovice u Kroměříže).

4. zakládání rybníků, obor, staveb (přehrad)

5. vyhynutí obyvatelstva během válek, epidemií (např. 1715 vymřela celá ves v Komárově na Bučovicku). Mnohdy se obyvatelstvo přestěhovalo samo - např. při vzniku města Tábora zaniklo několik osad, protože lidé se přestěhovali do města Tábora. Někdy bylo obyvatelstvo vystěhováno z trestu, např. Závětice u Krasonic (zal. 1729) byly 1749 zrušeny, protože obyvatelé kradli a loupili a stali se postrachem kraje.

6. splývání obcí s jinými, většími obcemi, hlavně v okolí průmyslových center. Nejde o zánik jako ve výše uvedených případech, spíše o změnu statutu.

V současnosti nebo v době nedávno minulé obce zanikají z důvodů budování přehrad (Kníničky u brněnské přehrad), z důvodů těžby (severní Čechy, oblast srbské Lužice v Německu), v minulosti i z důvodů budování vojenských prostor nebo vojenských újezdů. Řada vsí v pohraničí s původně německým osídlením po odsunu zanikala.

Hlavním pramenem pro údaje o zaniklých osadách v minulosti jsou historické prameny. Zaniklé vsi jsou zde označovány jako *villa deserta*, *pustá ves*, v lánovém rejstříku/berní rule *poustka*, *Ödung(en)* apod. Zaniklé vsi známé z historických pramenů ležící na území Čech zachycuje dílo F. Roubíka (zachycuje osady zaniklé do r. 1945), obdobně zaniklé osady z Moravy zachycuje dílo V. Nekudy. Podle Roubíka zaniklo v Čechách asi 3000 osad.

Metodu zjišťování a určování zaniklých osad vypracovala poměrně detailně L. Olivová-Nezbedová. Je založena na následujícím poznatku: po zániku osady její jméno nemusí zaniknout, ale přechází na jiný objekt, nejčastěji ten, který se nachází v těsné blízkosti dané zaniklé obce (např. rybník, pole, les atd.). Pro zjišťování zaniklých osad jsou tedy velmi důležitým pramenem toponyma, zejména jména pomístní. Jejich hlavním zdrojem je materiál získaný dotazníkovou soupisovou akcí, popř. je možné doplnit jej z katastru tereziánského, josefinského nebo stabilního.

Její metoda je založena na tomto postupu:

- 1.** východiskem je jazyková podoba PJ: existují taková PJ, která svou jazykovou podobou svědčí o tom, že mohla být původně jménem místním
- 2.** takové PJ LON konfrontuje s Roubíkovým Soupisem a s Profousem (který také uvádí zaniklé osady)
- 3.** ověření jména v ter. kat. a jos. kat. dané obce, popř. jejího okolí, nebo v jiných hist. pramenech. Pokud je někde toto PJ doloženo, je možné uvažovat o zaniklé osadě, není-li doloženo v katastrech, je existence zaniklé osady nejistá
- 4.** lokalizace PJ podle katastrů se současnou lokalizací a stanovit tak konečnou lokalizaci vsi
- 5.** jazykový výklad PJ
- 6.** stanovení doby zániku (s oporou v hist. pramenech)

7. příčiny zániku osady

Ad 1.

Jazyková stránka některých PJ svědčí o tom, že jde jednoznačně o pův. MJ: PJ na *-ice* v pl. odv. od OJ: PJ *Ve Vojeticích*, *V Kotibořicích* - z OJ *Vojata*, *Chotibor*; dále PJ tvořená z OJ sufixy posesivními: *-ín*, *-ov*, *-jb* - u nich může jít o svědectví o zaniklé vsi, nebo PJ může pouze signalizovat přivlastnění pozemků jisté osobě: např. PJ *V Radomyšli* může být buďto na místě zaniklé vsi *Radomyšl* (*Radomysl* + *-jb*), nebo pozemky prostě jen patřily jistému *Radomyslovi*. Správný výklad může potvrdit arch. výzkum.

Pokud tedy MJ zaniklé vsi nezanikne zároveň s jejím zánikem a přetrvává, dochází velmi často i ke změnám jazykovým. Změna se projeví formálně. Typickým příkladem je např. PJ *V Malčicích* na místě zaniklé vsi *Malčice*, tj. utvoření předložkového pádu.

Ad 2.

Konfrontace s literaturou: základem je jít do prací Roubíka (Nekudy), Profouse (HŠ), popř. do Sedláčkových Hradů a zámků, prostě pokusit se dohledat v pramenech a literatuře maximální možný počet zmínek o konkrétní vsi.

Ad 3.

Pokud najdeme takové PJ, které svou strukturou může svědčit o zaniklé vsi, je potřeba dohledat k němu doklady v hist. pramenech (katastrech, urbářích). Pokud PJ není doloženo v žádném katastru, tak pravděpodobně vzniklo až v novější době a nejde o zaniklou osadu. Příkladem může být PJ *Zbuzany* v Boršově na Pelhřimovsku, *Na Zbuzanech* na Choceňsku v Nepochanech. Jazykovou podobou by PJ mohlo svědčit o zaniklé vsi, ale není doloženo v katastrech daných oblastí. Výzkumem se zjistilo, že PJ vznikla až po r. 1900 přenesením jména z písničky *Ve Zbuzanech aneb Rekrut Honza ze Zbuzan*, která vznikla právě na přelomu století a byla velmi oblíbená. Oproti tomu např. PJ *V Bukovanech* v obci Popůvky na Brněnsku, doložené v TK, zachovává název zaniklé vsi, která byla pustá na počátku 16. století.

Ad 4.

Při lokalizaci PJ v katastrech jsme postaveni před fakt, že ani TK, ani JK neobsahují mapy. TK navíc nezachycuje pozemky na určitém katastru (v dnešní terminologii), ale pozemky patřící jednotlivým rolníkům, bez ohledu na to, kde tyto pozemky leží. Mohou tedy být i v katastru sousední obce.

JK rozčleňuje katastr obce na tzv. položení (flury) a uvnitř každého položení vypočítává všechny pozemky spolu s uvedením jejich vlastníka nebo nájemce. Každý pozemek má pořadové číslo. Taky nemá mapy, ty jsou ve stabilním katastru, tzv. indikační skicy.

Ad 5.

Souvislost s původní podobou MJ se u PJ na místě zaniklých osad vytrácela a jména se po jazykové stránce měnila. Buďto byly změny čistě fonetické, např. zjednodušení výslovnosti, nebo vlivem analogie, lidové etymologie. Např. v Popůvkách na Brněnsku jsou doložena PJ *V Komincích* (TK), *Kominice* (StK), *Nad Kominicí*. Podle HŠ jde o zaniklou obec mezi Popůvkami a Žebětínem. Z pův. *Komínek* se přiklonila ke *Kominice*, poté co se ztratilo povědomí o pův. pojmenování. Dokladem změny mohou být také PJ *Rebošín*, *Rebošina*, *Rebošiny* (TK, JK, Stk), které jsou pokračováním zaniklé vsi *Řevušín*.

Ad 6.

Historická data umožňují stanovit dobu, kdy osada existovala a kdy už ne - ohraničení.

Ad 7.

Příčinu zániku osady nelze většinou pro nedostatek materiálu zjistit.

Ověřením závěrů toponomastiky je nezbytný archeologický průzkum. O tom, že je tato metoda úspěšná, je možno se přesvědčit tím, že na základě výzkumů LON a její lokalizace tří zaniklých osad byl proveden archeologický výzkum (Zd. Smetánka), který existenci dvou z nich skutečně potvrdil. Pomocí uvedené metody LON rovněž upřesnila lokalizaci zaniklých vsí, které Profous a Roubík lokalizují pouze přibližně.

Literatura k zaniklým osadám:

- Roubík, František: Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách. 1959
- Nekuda, Vladimír: Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu. 1961
- Olivová-Nezbedová, Libuše: Metoda zjišťování zaniklých osad na podkladě pomístních jmen. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 17, 1976, č. 3-4, s. 247-249
- Olivová-Nezbedová, Libuše: Zaniklé osady Vojetice, Chotibořice a Velemír. In: Onomastické práce 1. Praha 1966
- Olivová-Nezbedová, Libuše: Zaniklá osada Lhota na rozhraní katastru obce Chlustiny a Bavoryně. In: Onomastické práce 3. Praha 1970, s. 196-208
- Olivová-Nezbedová, Libuše: Zaniklé osady v Čechách a pomístní jména. In: Pomístní jména v Čechách. Praha 1995
- Klápště, J. - Smetánka, Z.: Archeologické ověřování toponomastické lokalizace zaniklých středověkých vsí v okrese Beroun. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 22, 1981, s. 26-29